

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research, PAR) เพื่อเป็นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนในการจัดการมูลฝอยชุมชน ในพื้นที่ชุมชนปริกตก ตำบลปริก อำเภอสะเตาะ จังหวัดสงขลา โดยมีผู้ร่วมวิจัย 3 ฝ่าย ประกอบด้วย (1) ผู้วิจัย (2) ฝ่ายปฏิบัติ คือ ข้าราชการที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานด้านการจัดการมูลฝอยในชุมชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่เทศบาลฝ่ายสาธารณสุข และ (3) ฝ่ายชุมชน ได้แก่ อาสาสมัครสาธารณสุข และกรรมการชุมชน การศึกษาเริ่มจากการศึกษาหาปัญหา และหาทางเลือกในการพัฒนา ตลอดจนดำเนินการตามแผนและขั้นตอนที่กำหนดไว้ร่วมกันโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องตลอดกระบวนการศึกษา ซึ่งมีรายละเอียดวิธีวิจัยดังต่อไปนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1.1 ประชากรที่ศึกษา คือ ชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนและอาศัยอยู่ในชุมชนปริกตก ตำบลปริก อำเภอสะเตาะ จังหวัดสงขลา จำนวน 168 หลังคาเรือน อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน คณะกรรมการชุมชน ผู้นำชุมชน และเจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลปริกที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

1.2 กลุ่มตัวอย่าง แบ่งเป็น

1.2.1 กลุ่มผู้ร่วมทีมวิจัย แบ่งเป็น

1.2.1.1 ผู้ร่วมทีมวิจัยฝ่ายพัฒนา ได้แก่ เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานด้านการจัดการมูลฝอยในเขตเทศบาลตำบลปริก ได้แก่ เทศมนตรีฝ่ายสาธารณสุข จำนวน 1 คน และหัวหน้าฝ่ายสาธารณสุข จำนวน 1 คน รวม 2 คน

1.2.1.2 ผู้ร่วมทีมวิจัยฝ่ายชุมชน ได้แก่ ผู้ที่สมัครใจเข้าร่วมทีมวิจัย เพื่อศึกษา และหาทางแก้ไขปัญหาด้านมูลฝอยในชุมชนปริกตก ซึ่งมาจากกลุ่มของคณะกรรมการชุมชน และอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน ในเขตชุมชนปริกตก เทศบาลตำบลปริก อำเภอสะเตาะ จังหวัดสงขลา รวมทั้งสิ้นจำนวน 10 คน

1.2.2 ประชาชนทั้งหมดที่อาศัยอยู่ในชุมชนปริกตก

2. เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนเอกสาร และข้อมูลทุติยภูมิต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา ประกอบกับการพูดคุยและสอบถามเจ้าหน้าที่จากภาครัฐ ผู้นำชุมชน และสมาชิกในชุมชน

2.1.2 การเก็บบันทึกข้อมูลภาคสนาม ซึ่งผู้วิจัยได้บันทึกปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นตลอดการดำเนินการวิจัยในชุมชน ตั้งแต่เดือน กุมภาพันธ์ 2545 ถึง พฤศจิกายน 2545 สำหรับเทคนิค วิธีการในการเก็บข้อมูลภาคสนาม มีดังนี้

2.1.2.1 การสังเกตโดยตรง คือการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชนด้านกายภาพ ด้านโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน ความสัมพันธ์ และการทำกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน

2.1.2.2 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยได้สังเกตพร้อมกับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ตลอดกระบวนการวิจัย โดยเป็นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างทีมวิจัยทั้ง 3 ฝ่าย

2.1.2.3 การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง เป็นวิธีที่ใช้การสอบถามพูดคุยทั่วไป กับ ทีมวิจัยและประชาชนในชุมชนปรกติ

2.1.2.4 การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เป็นการรวบรวมข้อมูลด้านความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมด้านการจัดการมูลฝอยในชุมชนปรกติ โดยใช้แบบสอบถามซึ่งออกแบบโดยทีมวิจัย ในระหว่างกระบวนการวิจัย

2.1.2.5 การสนทนากลุ่ม เป็นวิธีการหลักที่นำมาใช้ตลอดกระบวนการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับผู้ร่วมทีมวิจัยทั้ง 2 ฝ่าย

2.2 ประเภทของข้อมูลภาคสนามที่เก็บรวบรวม แบ่งเป็น 3 ส่วน ดังนี้

2.2.1 ข้อมูลพื้นฐาน แบ่งเป็น

2.2.1.1 ข้อมูลพื้นฐานเทศบาลตำบลปรกติ ได้แก่ แผนที่เขตการปกครอง ลักษณะ ทางกายภาพ ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม โครงสร้างพื้นฐาน ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม นโยบาย ยุทธศาสตร์ด้านการเมือง การบริหาร

2.2.1.2 ข้อมูลพื้นฐานชุมชนปรกติ ได้แก่ แผนที่ชุมชน ประวัติของชุมชน สภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาต่างๆ ในชุมชน

2.2.2 ข้อมูลจากกระบวนการวิจัย ตั้งแต่ขั้นตอนของการเตรียมวิจัย ขึ้นเตรียมทีมวิจัย ขึ้นศึกษาปัญหา ขึ้นสำรวจหาแนวทางแก้ปัญหา ขึ้นเลือกแนวทางแก้ไขปัญหา ขึ้นปฏิบัติตาม

แผนการแก้ไขปัญหา และขั้นการติดตามประเมินผล ซึ่งรายละเอียดวิธีการของแต่ละขั้นตอนจะได้กล่าวถึงในหัวข้อวิธีดำเนินการวิจัยต่อไป

2.2.3 ข้อมูลจากการติดตามประเมินผลหลังสิ้นสุดกระบวนการวิจัยภาคสนามไปแล้ว 2 เดือน เพื่อติดตาม

2.2.3.1 ผลเบื้องต้นด้านการจัดการมูลฝอยในชุมชนหลังจากผ่านกระบวนการแก้ปัญหา

2.2.3.2 ความต่อเนื่องของการดำเนินการจัดการมูลฝอยในชุมชน

2.2.3.3 ปัญหา อุปสรรคที่เกิดขึ้น

3. วิธีดำเนินการวิจัย (ภาพประกอบ 2)

3.1 ขั้นเตรียมการวิจัย

3.1.1 เลือกพื้นที่ศึกษา โดยใช้วิธีเลือกแบบเจาะจง (Purposive Selection) โดยพิจารณาจาก

3.1.1.1 ความสำเร็จของการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนและความเป็นไปได้ในการดำเนินโครงการ โดยพิจารณาจากการสนทนากับเจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐที่เกี่ยวข้อง และกลุ่มผู้นำชุมชน

3.1.1.2 ลักษณะการตั้งบ้านเรือนไม่กระจุกกระจาย และมีไม่เกิน 200 หลังคาเรือน

พื้นที่ที่มีความเป็นไปได้ในการดำเนินการวิจัยคือ พื้นที่ชุมชนปรักตอก เนื่องจากชุมชน มีขนาดไม่ใหญ่มาก (จำนวน 168 หลังคาเรือน) และสภาพบ้านเรือนไม่กระจุกกระจาย อีกทั้งเป็นพื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องของมูลฝอยพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาด้านความสะอาดเรียบร้อย นอกจากนี้ยังพบว่ากลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน มีความกระตือรือร้น และต้องการให้ชุมชนของตนเองมีการพัฒนา ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้เลือกชุมชนปรักตอก ในเขตเทศบาลตำบลปรัก เป็นพื้นที่ศึกษา

3.1.2 บุรณาการตัวผู้วิจัยเข้ากับชุมชน โดยประสานงานกับเจ้าหน้าที่ และชาวบ้าน เพื่อนำเสนอตัวผู้วิจัย รวมทั้งงานวิจัยแก่ชาวบ้าน ซึ่งผู้วิจัยได้แนะนำตัวอย่างเป็นทางการ โดยการจัดประชุมเพื่อชี้แจงโครงการวิจัยในวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2545 ซึ่งมีผู้เข้าร่วมคือ คณะกรรมการชุมชนปรักตอก อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชนปรักตอก และเจ้าหน้าที่จากเทศบาลตำบลปรัก ได้แก่ เทศมนตรีตำบลปรัก ปลัดเทศบาลตำบลปรัก และหัวหน้าฝ่ายสาธารณสุข นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ทำความคุ้นเคยกับชุมชนอย่างไม่เป็นทางการโดยการพูดคุย และเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน

3.1.3 ตำราข้อมูลเบื้องต้นของ เทศบาลตำบลปริก และข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน

3.2 **ขั้นเตรียมทีมวิจัย** เป็นขั้นตอนของการสรรหาทีมวิจัยฝ่ายชุมชน และเตรียมความพร้อมให้แก่ทีมวิจัย โดยมีขั้นตอนดำเนินการดังนี้

3.2.1 จัดการอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการมูลฝอยชุมชน ให้แก่กลุ่มเป้าหมาย คือ อาสาสมัครสาธารณสุขในชุมชนปริกตก และคณะกรรมการชุมชนปริกตก ร่วมกับเจ้าหน้าที่เทศบาล ในวันที่ 28 มีนาคม 2545 ณ มัลลิตดาหารนออำมหัน โดยมีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

3.2.1.1 เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจด้านการจัดการมูลฝอย และเป็นการรับรู้ปัญหาาร่วมกันระหว่างฝ่ายปฏิบัติ และประชาชน อันจะนำไปสู่ความร่วมมือ

3.2.1.2 เพื่อสรรหาทีมวิจัยฝ่ายประชาชน ที่เป็นตัวแทนจากกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน กรรมการชุมชน โดยอยู่บนพื้นฐานของความเป็นผู้นำ ได้รับการยอมรับจากประชาชน และความสมัครใจ จำนวนไม่เกิน 10 คน เพื่อความสะดวกในการประสานงาน

3.2.2 ประชุมทีมวิจัยครั้งที่ 1 ในวันที่ 8 เมษายน 2545 ณ ศาลามัลลิตดาหารนออำมหัน เพื่อแนะนำทีมวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบ และขั้นตอนการวิจัยในครั้งนี้

3.2.3 จัดอบรมทีมวิจัยเรื่องการจัดการมูลฝอยในชุมชน 2 ครั้ง ในวันที่ 11 เมษายน 2545 และวันที่ 16 เมษายน 2545 เพื่อเตรียมความพร้อมและสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านการจัดการมูลฝอยให้แก่ทีมวิจัยก่อนดำเนินการวิจัย โดยนำเสนอกรอบแนวคิดให้ทราบถึงแหล่งที่มา ความสำคัญของปัญหามูลฝอยและผลกระทบต่อชุมชน และแนวทางการลดปริมาณมูลฝอยจากแหล่งกำเนิดมูลฝอย

3.3 **ขั้นศึกษาปัญหา**

3.3.1 ศึกษาปัญหาด้านการจัดการมูลฝอยในชุมชน

3.3.1.1 ทีมวิจัยร่วมศึกษาถึงการรวบรวมข้อมูลด้านมูลฝอย และข้อมูลอื่นๆ ในชุมชนที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ปริมาณและองค์ประกอบมูลฝอย ความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมด้านมูลฝอยของคนในชุมชน ปัญหาด้านมูลฝอยที่เกิดขึ้น และร่วมกันกำหนดวิธีการรวบรวมข้อมูล และดำเนินการรวบรวมข้อมูล

3.3.1.2 วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มา หาความสัมพันธ์เชิงเหตุผล เพื่อที่จะอธิบายสถานการณ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน บริบท และสิ่งแวดล้อมของชุมชน รวมทั้งภาพปัญหาด้านการจัดการมูลฝอยชุมชนในสถานการณ์ปัจจุบัน สรุปเป็นประเด็นปัญหาด้านการจัดการมูลฝอย

3.3.1.3 สรุปภาพรวมของปรากฏการณ์ เพื่อชี้แจงปัญหา และผลกระทบต่อชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจปัญหาร่วมกัน ขั้นตอนนี้ เป็นการหาประเด็นปัญหาที่แท้จริง ที่จำ

เป็นต้องแก้ไข นิยามระบบปัญหา และค้นหาสาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหานั้น โดยการประชุม ปรึกษาหารือ และแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ตามมุมมองของแต่ละฝ่าย เพื่อสนทนาลงถึงสิ่งที่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลง เพื่อให้สถานการณ์ดีขึ้น และเป็นการกำหนดแนวคิดให้ลงตัวระหว่างฝ่ายปฏิบัติ กับประชาชน รวมทั้งพิจารณาถึงความคาดหวังของชุมชน และของฝ่ายปฏิบัติว่ามีลักษณะอย่างไร เมื่อเปรียบเทียบระหว่างความคาดหวังระหว่างสองฝ่าย กับสถานการณ์ปัจจุบัน จะมีช่องว่างอยู่อันเป็นประเด็นปัญหาที่แท้จริง ซึ่งจำเป็นต้องแก้ไข เพื่อให้ภาพที่คาดหวัง และภาพสถานการณ์ปัจจุบันเป็นภาพเดียวกันให้ได้

3.4 ขั้นศึกษาสำรวจหาแนวทางแก้ไข โดยทีมวิจัยร่วมกับชุมชนทำการแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาด้านมูลฝอยนั้นๆ โดยเน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง และฝ่ายปฏิบัติแสวงหาแนวทางที่จะช่วยสนับสนุน และสนองความต้องการที่จะแก้ปัญหามาของชุมชน โดยในขั้นตอนนี้ ได้ดำเนินการผ่านทางการจัดเวทีใน “โครงการอบรมความรู้เรื่องมูลฝอยและสาธิตการทำปุ๋ยหมัก” ซึ่งมีประชาชนสนใจเข้าร่วมทั้งสิ้น 63 คน

3.5 ขั้นเลือกแนวทางแก้ปัญหา ทีมวิจัยนำแนวทางแก้ไขที่ได้จากขั้นตอนที่ 4 มาทำการคัดเลือกแนวทางที่มีความเป็นไปได้ที่จะนำไปสู่การกำหนดกิจกรรมที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง ในขั้นตอนนี้ประกอบด้วยกิจกรรม 2 กิจกรรมด้วยกันคือ

3.5.1 การวางแผนการดำเนินการร่วมกันของทีมวิจัย บนหลักการของการประสานความต้องการระหว่างข้อจำกัดของกิจกรรม หลักวิชา ความเต็มใจและความร่วมมือของชาวบ้าน

3.5.2 กำหนดกิจกรรมตามแผนที่กำหนดร่วมกัน (Action plan)

3.6 ขั้นปฏิบัติตามแผน เป็นการดำเนินการตามโครงการแก้ไขปัญหาที่ทีมวิจัยได้จัดทำร่วมกัน

3.7 ขั้นการติดตามและประเมินผล

3.7.1 มีการประเมินผลทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน เพื่อเป็นการสะท้อนการปฏิบัติ ซึ่งอาจต้องกลับดำเนินการซ้ำอีกในบางขั้นตอน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง ครบถ้วน และแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาที่ดีที่สุด ทั้งนี้เท่ากับเป็นการหาสถานการณ์ปัจจุบันในการแก้ปัญหารอบต่อไปด้วย

3.7.2 ประเมินผลเมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการวิจัย โดยการประเมินผลร่วมกันกับทีมวิจัยทั้ง 2 ฝ่ายหลังเสร็จสิ้นการวิจัยภาคสนาม และประเมินผลเมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการวิจัยไปแล้ว 2 เดือน เพื่อประเมินถึง ผลเบื้องต้นด้านการจัดการมูลฝอยในชุมชน ผลด้านการมีส่วนร่วม และกระบวนการเรียนรู้ด้านการจัดการมูลฝอยของชุมชน รวมทั้งความต่อเนื่อง และปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการดำเนินการ และให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม

ภาพประกอบ 2

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

4.1 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยบางส่วนเป็นการวิเคราะห์ร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับทีมวิจัย และบางส่วนผู้วิจัยเป็นผู้วิเคราะห์เอง

4.1.1 วิธีวิเคราะห์ ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป ส่วนใหญ่ข้อมูลที่น่ามาวิเคราะห์จะเป็นการพรรณนา (Descriptive) และมีการนำเสนอเป็นตารางบางส่วน ข้อมูลที่ได้ส่วนใหญ่ ได้จากการสังเกต การสอบถามแล้วจดบันทึกไว้ แล้วนำไปการวิเคราะห์ตามวิธีการเชิงคุณภาพ ของสกุรักษ์ จันทวานิช (2543) โดยแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

4.1.1.1 การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น เกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่มองเห็นในชุมชน เช่น ความเป็นอยู่ การทำกิจกรรม

4.1.1.2 การวิเคราะห์โดยการจำแนกข้อมูล (Typological Analysis) โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ในข้อ 1.1 มาทำการจำแนกข้อมูลเป็นหมวด ๆ เช่น การกระทำ กิจกรรมทัศนคติ พฤติกรรม ความสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมในกิจกรรม และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงที่ทำกิจกรรม

4.1.2 ประเด็นในการวิเคราะห์

4.1.2.1 ผลด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการมูลฝอยชุมชน โดยประเมินจากความเคลื่อนไหวโดยกลุ่ม ความหนาแน่นของการกระทำ และคุณภาพของการเข้าร่วมของประชาชน ในพื้นที่ศึกษาในการจัดการมูลฝอย ซึ่งได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ และสนทนากลุ่ม

4.1.2.2 กระบวนการเรียนรู้ของประชาชนในการจัดการมูลฝอยชุมชน โดยประเมินจากการปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรม (อนุชาติ พวงสำลีและอรทัย อาจอ่ำ, 2541) ซึ่งได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ และสนทนากลุ่ม

4.1.2.3 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนในการจัดการมูลฝอยชุมชน โดยประเมินจากการสังเกต สัมภาษณ์

4.1.2.4 ผลเบื้องต้นของการดำเนินการจัดการมูลฝอยชุมชน จากการใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนในการจัดการมูลฝอยชุมชน โดยมีการติดตามผลหลังการดำเนินโครงการ 2 เดือน

4.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ได้แก่การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม เป็นการวิเคราะห์ร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและทีมวิจัยโดยการแจกแจงความถี่ และบรรยายในรูปของร้อยละ และการจัดกลุ่มข้อมูล สร้างข้อสรุปแล้วเขียนบรรยาย

5. การตรวจสอบข้อมูล

ข้อมูลที่ได้มาจากการตรวจสอบอย่างละเอียด โดยการตรวจสอบแบบสามเส้า (Data Triangulation) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญมากกว่า 1 คน ถ้าผู้ให้ข้อมูลคนที่ 1 ให้ข้อมูลตรงกับคนที่ 2 และ 3 ก็แสดงว่าข้อมูลนั้นเชื่อถือได้ หลังจากนั้นจึงนำข้อมูลเข้าไปพูดคุยในการสนทนากลุ่ม เพื่อตรวจสอบว่า ในสถานการณ์ และเวลาที่ต่างกันของผู้ให้ข้อมูลคนเดิม ข้อมูลจะคงเดิมหรือเปลี่ยนไป

นอกจากนี้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่เน้นการนำข้อมูลต่าง ๆ มาพูดคุยแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมร่วมกันทั้ง 3 ฝ่าย คือ ผู้วิจัย ฝ่ายปฏิบัติ และฝ่ายชุมชน ก่อนที่จะนำมาสรุปข้อมูลโดยความเห็นชอบตรงกันทั้ง 3 ฝ่าย อันเป็นการตรวจสอบและยืนยันถึงความถูกต้องของข้อมูลไปในตัว